

ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏԱԾԽԱՏՈՂՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ XLIII ԳԻՏԱԿԱՆ
ՆՍՏԱԾՐՋԱՆ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՍԻՄՈՆ ԿՐԿԱԾԱՐՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

ՀԴՄՀ, բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

ԳՈՀԱՐ ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, պ.գ.թ., դոցենտ

ՍԻՄՈՆ ԿՐԿՅԱՇԱՐՅԱՆ՝ ԴԱՏՄԱԲԱՆԸ ԵՎ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԸ (100-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

Հայ պատմաբան, թարգմանիչ, աղբյուրագետ Սիմոն Միսակի Կրկյաշարյանը ծնվել է 1923 թ. դեկտեմբերի 7-ին Հունաստանի մայրաքաղաք Աթենքի Կոկինիա արվարձանում, ուր ծնողներն ապաստանել էին Կիլիկյան Հայաստանի Հաճն քաղաքից: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի յոթնամյա հայկական դպրոցում, որն ավարտել է 1936 թ.: Ապա ընդունվել է հունական գիմնազիա և այն ավարտել 1943 թ.: Նրա կյանքի լուսավոր էջերից է Հունաստանի Դիմադրության շարժմանը գործուն մասնակցությունը:

1944-1946 թթ. սովորել է Աթենքի Կապոդիստրիասի անվան ազգային համալսարանում: 1946 թ. Աթենքում լույս է տեսել նրա հունարեն գրած «Ցայգալույս» բանաստեղծությունների անդրանիկ ժողովածուն: 1947 թ. կիսատ թողնելով ուսումը՝ Ս. Կրկյաշարյանը ներգաղթել է Հայաստան: Սկզբնական շրջանում՝ 1948-1950 թթ., պատմություն է դասավանդել Երևանի № 48 դպրոցում, 1955-1958 թթ. աշխատել է Հայպետհրատում՝ որպես թարգմանիչ:

1950 թ. ընդունվել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը, որը գերազանցությամբ ավարտել է 1954 թ.: 1959-ին ընդունվում է ԳԱ

պատմության ինստիտուտի ասպիրանտուրա և գործուղվում
Լենինգրադի համալսարանի պատմության ֆակուլտետի
Հունաստանի և Հռոմի պատմության ամբիոն: Այստեղ նա ա-
շակերտում է նշանավոր գիտնականներ Հ. Օրբելուն, Բ.
Պիոտրովսկուն, Վ. Ստրովեին, Ի. Դյակոնովին, Կ. Կոլբովա-
յին:

Ասպիրանտուրայից վերադառնալուն պես սկսել է աշխա-
տել ՀՍՍՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտում, 1962-1968 թթ.՝
որպես կրտսեր, 1986-1990 թթ.՝ ավագ, 1990-1992 թթ.՝ առա-
ջատար, 1992-ից՝ գլխավոր գիտաշխատող: 1966-1975 թթ. և
1996-ից դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում,
1976-1992 թթ.՝ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: 1977 թ.
դարձել է ԽՍՀՄ Գրողների միության անդամ: 1963 թ.
պաշտպանել է թեկնածուականատենախոսություն՝ «Հելլենիս-
տական թագավորների փոխհարաբերությունները Փոքր
Ասիայի և Հայաստանի քաղաքների հետ» թեմայով, 1980 թ.
դոկտորական՝ «Հին Հայաստանի պետական կառուցվածքը»
խորագրով: 2000 թ. ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ:

Ս. Կրկյաշարյանի գիտական հետաքրքրությունների
շրջանակը լայն է ու բազմազան. այն ընդգրկում է հելլենիստա-
կան քաղաքների, հին Հայաստանի պետական կառուցվածքի,
հասարակական-քաղաքական պատմության, հայ-հունական,
հայ-հռոմեական, հայ-պարսկական հարաբերությունների բնա-
գավառները՝ ժամանակագրորեն ընդգրկելով մի ամբողջ հա-
զարամյակ՝ մ.թ.ա. VI դ. – մ.թ. V դ.՝ մինչև Մեծ Հայքի Արշա-
կունյաց թագավորության անկումը: Հատկապես արժեքավոր
են նրա մենագրությունը՝ «Հին Հայաստանի և Փոքր Ասիայի
քաղաքների պատմության դրվագներ, Երևան, 1970 (216 էջ),
բազմաթիվ հոդվածները, որոնցից հատկապես՝ «Թագավորա-

կան իշխանությունը Արշակունյաց Հայաստանում», Երևան, ՊԲՀ, 1971, № 1, «Երվանդունիների արքայատոհմի մասին», ՊԲՀ, Երևան, 1973, № 4 և այլն:

Ս. Կրկյաշարյանը թարգմանություններն արել է հատուկ ընտրությամբ: Հին Աշխարհի գրական եզակի հուշարձաններից է Հոմերոսի «Ոդիսականը», որը հայ ընթերցողի սեղանին դրվեց 1957 թ.: Հին հունարենի, գրաբարի, այլ լեզուների քաջիմացությունը, բազմագիտակությունը հնարավոր դարձրեցին իրականացնելու Հին Աշխարհի մատենագրական գանձերին համարժեք հայերեն ընտիր թարգմանությունները: Ս. Կրկյաշարյանը թարգմանել է Հունաստանի պատմահոր՝ Հերոդոտոսի «Պատմություն ինը գրքից» կոթողային երկը: Մ.թ.ա. V դ. Հունաստանի մատենագրության ամենափայլուն ժամանակահատվածներից էր: Այդ շրջանի երևելի երկերից են Եվրիպիդեսի «Իֆիգենիան Ավլիսում» և Սոֆոկլեսի «Անտիգոնե» ողբերգությունները: Վերջինս նշանավորում է աթենական մտավոր կյանքի ամենաշքեղ շրջանը, նրանում ի մի էին բերված հին Հունաստանի քաղաքական, բարոյական, կրոնական լավագույն պատկերացումները: Այդ թարգմանությունները ևս գիտնականին են: «Իֆիգենիան Ավլիսում» ողբերգությունը 1975-ից սկսած հաջողությամբ բեմադրվել է Երևանի Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնում՝ ճանաչում ու փառք բերելով նաև թարգմանչին:

Նրա շնորհիվ հայ ընթերցողի սեփականությունը դարձան Քսենոփոնի «Անաբասիսը» (1970), «Կյուրոպեդիան» (2000), «Սոկրատյան երկերը» (2001), Պլուտարքոսի «Կենսագրությունները» (2001): Այս երկերը ոչ միայն վարպետորեն թարգմանված են, այլև դասական բանասիրության ու պատմագիտության պահանջներին համապատասխան ծանոթագր-

ված: Գիտնականի գրչին են պատկանում Հովսեփոս Փլավիոսի, Դիոն Կասսիոսի, Դիոդորոս Սիկիլիացու երկերի՝ Հայաստանին վերաբերող հատվածների թարգմանությունը: Վերջինիս գրչին պատկանող 40 գրքերը հայտնի են «Պատմական գրադարան» ընդհանուր խորագրով: Այդ մատյաններն ընդգրկել են պատմական մի ժամանակահատված, որն սկսվում էր վաղնջական անցյալից և հասնում մինչև Հուլիոս Կեսարի կողմից գալլերի դեմ մղված պայքարի դրվագները:

Հույժ կարևոր են Երևանի պետական համալսարանի հրատարակած «Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա» ժողովածուի առաջին հատորի նյութերը, որոնց թարգմանիչն է Ս. Կրկյաշարյանը: Դրանք վերաբերում են Հայաստանի պատմության հնագույն շրջանին և անհրաժեշտ աղբյուրագիտական գրականություն են ոչ միայն ուսանողների, այլև հայոց պատմամշակութային անցյալով հետաքրքրվողների համար: Նյութերը քաղված են անտիկ շրջանի հույն մատենագիրների՝ Հերոդոտոսի, Քսենոփոնի, Դիոդորոս Սիկիլիացու, Պոլիբիոսի, Հովսեփոս Փլավիոսի, Ապիանոսի, Դիոն Կասսիոսի, Պլինիոս Ավագի երկերից, որոնցում արժեքավոր տվյալներ կան Հայաստանի հեռավոր անցյալի վերաբերյալ:

Մեծ է Ս. Կրկյաշարյանի ավանդը «Հին հունական աղբյուրներ» մատենաշարի նյութերը հարստացնելու գործում: 1985-ին այդ մատենաշարով լույս տեսած Դիոդորոս Սիկիլիացու երկերում եղած Հայաստանին վերաբերող հատվածներին թարգմանիչը կցել է առաջաբան, որում համառոտ, բայց փաստերով հագեցած ներկայացված է Դիոդորոս Սիկիլիացու երկերի ընդհանուր բնութագիրը: Նա բացատրում է, թե ինչու որոշակի շրջանում լատին պատմիչները դեռ հունարենով էին շարադրում մատյանները. «Քանի որ այդ շրջանում հռոմեա-

կան գրականությունն ու պատմագրությունը դեռևս հազիվ իրենց առաջին քայլերն էին անում, ապա բնական է, որ ժամանակաշրջանը արտացոլող երկերը պետք է գրվեին ոչ թե Հռոմի պաշտոնական լեզվով, այն է՝ լատիներեն, այլ դարձյալ հունարեն, որը ժամանակի *lingua franca*-ն էր»¹, այսինքն՝ գիտական գրականության մեջ ընդունված համընդհանուր լեզուն: Թարգմանիչը ներկայացնում է, թե ինչպես 30 տարի շարունակ Դիոդորոսը շրջել է Եվրոպայի և Ասիայի երկրների մեծ մասում, զանազան դժվարություններ հաղթահարելով՝ նյութեր հավաքել, որոնց հիմամբ գրել է իր երկերը: Ս. Կրկյաշարյանը նաև տարանջատում է Դիոդորոսի գրադարանի տարբեր հատորների սկզբնաղբյուրները, ցույց տալով, որ, օրինակ՝ համաշխարհային պատմության մեջ Եգիպտոսի նյութը շարադրելիս պատմիչն օգտվել է Հեկատեոսից, Ասորեստանի և Պարսկաստանի պատմության համար՝ Հերոդոտոսից:

Պատմաբան-թարգմանիչը գնահատում է Դիոդորոսի գրադարանի հատորների ճանաչողական արժեքը, մատնացույց անում թերությունները, բնութագրում լեզվաոճական առանձնահատկությունները. «Դիոդորոսի լեզուն և ոճը հատկապես բարձր է գնահատել բյուզանդական հայագգի մատենագիր, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Փոտը (IX դ.), որը նույնիսկ իր հեղինակած մատյանը, հետևելով Դիոդորոսին, անվանել է «Գրադարան»²: Ս. Կրկյաշարյանը մատնանշում է Դիոդորոսի երկի կարևորությունը խորենացիագիտության ասպարեզում, ինչն ավստոսանքով խոստովանել է Պատմա-

¹ Դիոդորոս Սիկիլիացի, Թարգմանություն բնագրից, առաջաբանը և ծանոթությունները Ս. Մ. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1985, էջ 5-6:

² Նույն տեղում, էջ 9:

հայրն ինքը. «Ոչ հնախօսութիւնք եղեալ մերոյ աշխարհիս, և ոչ ընդ ամենայն յունականսն անցանել ատակեալ սակս կարծութեան ժամանակին. նա և ոչ մատենագրութիւնք Դիողորի հուպ առ մեզ են, զի ի նմա պահելով զակն՝ անմոռաց անցանէաք ընդ բնան, զի մի՛ ինչ ի մէնջ մնասցէ ի գլխաւորացն և ի պիտանեացն, և արժանի յիշատակի մերոց շարագրութեանց»³:

Կրկյաշարյանը ուշագրաւ դիտարկումներ ունի Շամիրամի պատմության վերաբերյալ: Նրա կարծիքով Շամիրամի մասին Մովսես Խորենացու պատմածներն իրենց հիմքում ունեն Դիողորոսի երկի ընդարձակ պատումը: Ըստ պատմաբանի՝ արդեն V դ. Դիողորոսի գրադարանի շատ գրքեր կորած էին, և Պատմահայրը նրա երկից օգտվել է հատվածաբար: Ս. Կրկյաշարյանի կարծիքով Դիողորոսի երկն ազդել է Մովսես Խորենացու աշխարհայացքի վրա՝ հեթանոսական ժամանակներում նշանավոր պատմական անձանց աստվածացնելու առումով: Հետաքրքիր է նաև, որ Դիողորոսի երկում կան Քսենոփոնի «Անաբասիսում» եղած դեպքերի նկարագրություններ, որոնք, ըստ պատմաբանի, քաղված են նույն արշավանքին մասնակցած ուրիշ ականատեսի գործից:

Խիստ արժեքավոր են Ս. Կրկյաշարյանի գիտական ծանոթագրությունները: Շամիրամի «Կախովի պարտեզների» մասին նա գրում է. «Այս «կախյալ պարտեզները» իրականում կառուցել է բաբելոնյան թագավոր Նեբուկադրեզարը (Նաբուգոդոնոսոր II) (մ.թ.ա. 605-562 թթ.) իր կնոջ՝ մարական իշխանուհի Ամյուհայի համար: Այս մասին հաղորդում է նաև հրեա

³ Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, Երևան, 1991, էջ 257:

մատենագիր Հովսեպոս Փլավիոսը»⁴: Ծանոթագրություններում արժեքավոր փաստեր կան Բեհիսթունի սեպագիր արձանագրության վերաբերյալ, «որը ոչ միայն ունի խոշոր պատմական նշանակություն, այլև դարձել է բանալի սեպագիր արձանագրությունների վերծանման համար»⁵: Հովսեպոսի երկի թարգմանության առաջաբանում Ս. Կրկյաշարյանը նկատում է, որ «Ճաշակով ընտրված բառամթերքը, դասական համաչափ ու շքեղ ոճը մեծապես պարտավորեցնում է թարգմանչին և դժվարին խնդիրներ հարուցում նրա առաջ»⁶:

Պատմաբանն անաչառ է համարում հրեա պատմիչի վերաբերմունքը Հայաստանի թագավորներ Տիգրան Մեծի և Արտավազդի վերաբերյալ: Պլուտարքոսը Արտավազդին բնութագրում է «իբրև նենգամիտ և հռոմեական շահերին դավաճանած մարդ, մինչդեռ Հովսեպոսի մոտ նա ներկայացված է իբրև զոհ Անտոնիոսի մեքենայությունների և փառասիրության»⁷: Ս. Կրկյաշարյանը մատնացույց է անում հայոց Պատմահոր գլուխգործոցի՝ «Հայոց պատմության» և Հովսեպոսի երկերի աղերսները: Նրա հեղինակած առաջաբանից իմանում ենք, որ Հովսեպոսի «Հրեական պատերազմի մասին» մատյանը 1660 թ. Ստեփանոս Լեհացին լատիներենից թարգմանել է հայերեն, որը տպագրվել է 1787 թ.: 1760–1761 թթ. Տայի Սիմոնյան Աթանաս վարդապետը իտալերեն թարգմանությունից հայերենի է վերածում Հովսեպոսի «Հրեական հնախոսությունը», որը մնում է անտիպ: Պատմաբանը Ստեփանոս Լեհացու

⁴ Դիողորոս Սիկիլիացի, էջ 167:

⁵ Նույն տեղում, էջ 168:

⁶ Հովսեպոս Փլավիոս, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ս. Մ. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1976, էջ 16:

⁷ Նույն տեղում, էջ 23:

թարգմանությունն առավել հաջողված է համարում և այդ երկու գրաբար թարգմանություններում եղած անճշտությունները կապում XVII – XVIII դդ. պատմաբանասիրական մակարդակի հետ:

Բացի անտիկ գրական հուշարձանների թարգմանություններից, Ս. Կրկյաշարյանը հայերենի է վերածել ժամանակակից մի շարք հույն գրողների երկեր (Կ. Վառնալիս, Է. Պանսելինու): Հատկապես ուշագրավ է Մ. Ալեքսանդրապուլոսի «Հայերը» երկը (1984): Անվանի գիտնականը նաև թարգմանել է «Դիցաբանական բառարան»-ը, հարստացնելով այն հայկական նյութով:

Ականավոր գիտնականի վաստակն ըստ արժանվույն գնահատվել է նաև արտասահմանում. 1986 թ. ընտրվել է Հռոմի գրականության և արվեստի «Տիբերինա» ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ: Տարիների ընթացքում Ս. Կրկյաշարյանն արժանացել է Հայաստանի Գրողների միության Ե. Չարենցի անվան «Կանթեղ» և Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնի մրցանակներին:

Սիմոն Կրկյաշարյանի գիտական, թարգմանական, ստեղծագործական նվաճումներով և քաղաքացիական խիզախումներով լի կյանքն ընդհատվել է 2011 թ. մայիսի 1-ին, սերունդներին բարի հիշատակ թողնելով պատմագիտության նվիրյալի մասին:

Aelita Dolukhanyan, *ASPU, Dr. Phil. Sci., Professor, Corresponding member of NAS RA*, **Gohar Vardumyan**, *Institute of History of the NAS RA, Cand. Hist. Sci., associate professor*, **Simon Krkyasharyan**, *the historian and translator*

Armenian historian and translator Simon Krkyasharyan was born in 1923, on December 7, in Athens, where his parents had taken refuge from the Hachn city of Cilician Armenia. He received his initial education at the local Armenian school, then at the Greek gymnasium. One of the bright pages of his life in Greece was active participation in the Resistance movement in 1941-1945. In 1947, leaving his studies halfway, S. Krkyasharyan immigrated to Armenia. In 1950 he studied at Faculty of History of the Pedagogical Institute named after Kh. Abovyan. In 1959, he was admitted to postgraduate courses at the Institute of History of the Academy of Sciences and was assigned to the Department of History of Greece and Rome at the Faculty of History of Leningrad University. His teachers were such famous scientists as H. Orbeli, B. Piotrovsky, V. Struve and others. After returning, he started working at the Institute of History of the Academy of Sciences of Armenia. In 1966-1996 he was a lecturer at the Yerevan State University, in 1976-1992 at the Gevorgian Seminary of St. Ejmiadzin.

S. Krkyasharyan's range of scientific interests is wide, embracing the history of Hellenistic cities, the state structure of ancient Armenia, social-political history, Armenian-Greek, Armenian-Roman, Armenian-Persian relations, chronologically covering an entire millennium (VI ce. BC – V ce. AD), until the fall of the Arshakuni (Arsacid) kingdom of Great Armenia. His monograph work "Episodes of the History of Ancient Armenia and Cities of Asia Minor" (Yerevan, 1970) and numerous articles are especially valuable. In 1963 he defended his candidate thesis on the topic "Relationships of Hellenistic kings with the cities of Asia Minor and Armenia", in 1980 – the doctorate thesis – "The State Structure of Ancient Armenia". In 2000 was elected corresponding member of RA NAS.

Important contribution are S. Krkyasharyan's translations from the literary monuments of the Ancient World: Homer's "Odyssey", Herodotus' "The Histories", Euripides' "Iphigenia in Avlis", Sophocles' "Antigone", etc. Especially valuable are the materials of the first volume of the collection "Anthology of Armenian History" (published by Yerevan State University), translated by S. Krkyasharyan. The materials are taken from the works of Greek historians of the ancient period: Herodotus, Xenophon, Diodorus Siculus, Polybius, Josephus Plavius, Appianus, Dion Cassius, Pliny the Elder, which contain valuable information about ancient Armenia. All these translations have S. Krkyasharyan's scientific notes to the original texts.

In 1977 S. Krkyasharyan became a member of the Union of Writers of the USSR. Over the years, S. Krkyasharyan was awarded by the Union of Writers of Armenia, by "Kantegh" award of Charents, and by the award of Mother See of St. Ejmiadzin. The outstanding scientist's merits were also appreciated abroad. In 1986 was elected a foreign member of the "Tiberina" Academy of Literature and Art in Rome. Simon Krkyasharyan's life full of scientific, creative achievements and civic courage was interrupted in 2011, leaving a good memory of the devotee of historiography to the generations.